

Катерина ШМЕГА

кандидат філологічних наук

молодший науковий співробітник відділу франкознавства

Державної установи «Інститут Івана Франка НАН України»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6736-2263>

e-mail: kshmeha@gmail.com

АНТИНОМІЯ ВІРНІСТЬ–ЗРАДА В ПОВІСТЦІ ІВАНА ФРАНКА «ГРИЦЬ І ПАНИЧ»

Проаналізовано один із небагатьох творів Івана Франка з мілітарно-революційним сюжетом – історичну повістку «Гриць і панич». Висвітлено його історичне підґрунтя (польські революції 1846 р. і 1848 р.) та визначено стрижневу проблему, виражену через антиномічну пару вірність–зрада в умовах співіснування в Австрійській імперії українців і поляків. Зазначено, що неможливість мати власну державність і суверенітет та невизнання як окремого народу загрожували українцям асиміляцією і втратою власної ідентичності, що відображає колізія твору, яка розвивається довкола її усвідомлення та захисту через складний моральний вибір між вірністю і зрадою.

Простежено становлення характеру головного персонажа Гриця Тимкового від кмітливого і товариського, але дещо інфантильного юнака, який живе в панському дворі, до вояка австрійської армії, який захищає імперію від польських повстанців. Виснувано, що стрижнева риса Гриця – чесність, яка керувала його вчинками, допомагаючи балансувати між зрадою та вірністю у різних ситуаціях. Також встановлено, що самоусвідомлення Гриця як українця відбувалося поступово, під впливом різних національних дискурсів, але остаточно викристалізувалося у момент, коли його схилили перейти у ворожий табір, мотивуючи таке рішення тим, що він захищатиме свою батьківщину – Польщу.

Підсумовано, що постріл Гриця на барикадах у колишнього товариша Никодима був для нього не до кінця усвідомленим, а радше імпульсивним вчинком, до якого могло спонукати кілька чинників: загострення національної самосвідомості в межовій ситуації; підсвідоме підпорядкування наказу як військового, який має захищати Австрійську імперію від ворогів; особиста образа на Никодима за те, що хотів його використати і пожертвувати їхніми стосунками в ім'я своєї національної ідеї. Констатовано, що визначення головного мотиву вбивства, як і його моральності чи аморальності, автор залишив для читачів. Водночас виснувано, що вистріл у Никодима став для Гриця символічним самогубством як лояльного до панів прислужника і своєрідною платою за остаточне політичне прозріння.

Ключові слова: національна ідентичність, зрада, повстання, імперія, колізія двійництва, символічне самогубство.

Історична повістка Івана Франка «Гриць і панич» вийшла друком 1898 р., невдовзі після публікації знакової у житті письменника статті «Поет зради» про поль-

ського поета Адама Міцкевича (Adam Mickiewicz). Іван Франко написав її, як зазначено в самій статті, щоб «піднести один із головних мотивів його поезії» – «зраду, дезерцію [дизертирство – *К. Ш.*] й ренегатство [відступництво – *К. Ш.*]» (Франко, 2010, с. 22), однак спричинив цим хвилю обурення у своєму середовищі і навіть поплатився роботою в польській газеті «Kurjer Lwowski». Після появи цієї статті багато польських друзів відщуралися письменника, навіть дійшло до того, що «на мурах міста можна було побачити плакати з наругами й напастями на І. Франка» (Мельник, 2016, с. 344). А все тому, що поляки сприйняли як глибоку образу і Франкову зраду його гострі висловлювання про те, що культ поета Міцкевича, у якому виховують галицьку молодь, ґрунтується на восхвалянні зради та підступу як національних чеснот. Роком пізніше, 1899-го, І. Франко опублікував поему «Похорон» (написану ще 1890 р.), в епілозі якої порушив проблемне питання: «... чом відступників у нас так багато? .../ Чом працювати на власній ниві – стид,/ Але не стид у наймах у чужого?» (Франко, 1976, с. 88). Стрижень, який об'єднує ці різні за жанром і формою твори, – Франкові міркування над різними сценаріями збереження поневоленими народами власної ідентичності та боротьби за автономію, а особливо гостро зацентровано на поняттях зради й відступництва.

Очевидно, ця тема давно його турбувала і спонукала до її художнього осмислення, а із плином років набула нових нашарувань та розвинулася до глибокого психобіографічного конфлікту дводушництва як міфологічного мотиву, психологічної проблеми, життєвої практики, теоретичної концепції і літературної колізії (за Богданом Тихолозом) (Тихолоз, 2017). Уже на схилі літ у передмові до збірки вибраних праць, написаних польською та німецькою мовами, під промовистою назвою «В наймах у сусідів», І. Франко, ніби виправдовуючись перед читачами за цей свій доробок, написав: «Знаю, що деякі земляки вважали, а може, й досі вважають мою працю в тих і інших чужомовних публікаціях коли вже не відступництвом від справи та письменства рідного народу, то щонайменше страченим часом, який я при інших обставинах міг був би обернути на праці, далеко вартіші для нашого письменства й для нашого народу» (Франко, 1983, с. 259). Мотив відступництва і синонімічне йому поняття зради так часто зринають у Франковому дискурсі, очевидно, через те, що він сам інкримінував собі ці «злочини» через вимушену роботу «на сусіда». Загалом дуалізм морального вибору між особистим та громадським, спокусою стати на бік сильнішого (поневоловача) чи залишитися зі слабшими (поневоленими) повторюється у багатьох текстах Івана Франка, однак мета цієї статті – з'ясувати, як цю дилему вирішено у творі «Гриць і панич», де, за спостереженням Івана Денисюка, «проблема вірності та зради постає якнайгостріше» (Денисюк, 2005b, с. 45), та як вона корелюється із формуванням національної ідентичності персонажів.

У працях уже згаданих літературознавців Івана Денисюка, Богдана Тихолоза, а також Миколи Ільницького, Віри Агеевої, Григорія Грабовича, Тамари Гундорової, істориків Романа Голика й Івана Монолатія повістка «Гриць і панич» або пов'язані з нею ідейно та тематично твори «Похорон», «Поєдинок», «Герой поневоли» вже були потрактовані як двійництво, дводушництво, валленродизм та в контексті інших наративів. Беручи до уваги міркування й висновки цих науковців, спробую детальніше заглибитися в актуальну для сучасного українського контексту проблему самоідентифікації персонажів, вірності власним переконанням і державі, розрізнення «свій»/«чужий», вибору між військовою присягою та особистими почуттями.

«Гриць і панич» за жанром – історична повістка, у якій детально прописано датування подій та введено реальних персонажів (польського філософа і революціонера Едварда Дембовського (Edward Dembowski), генерала Юзефа (Йосифа) Бема (Józef Bem)), тому основна колізія твору зумовлена його історичним підґрунтям – темою антиурядових повстань польської шляхти 1846 р. (із жорстокою реакцією на нього селян – т. зв. Галицькою різаниною) і 1848 р. (на хвилі «Весни народів») та участю в них українців, зокрема й по обидва боки барикад. Ці події стали основою ще двох творів І. Франка, об'єднаних у збірку «З бурливих літ: оповідання «Герой поневолі» (1890) та новели «Різуни» (1903). Про страшну «Галицьку різанину» в повістці йдеться опосередковано – автор більше уваги звертає не на результат повстання, а на його підготовку польською інтелігенцією й умови виконання («Кожний дідич має узброїти своїх свояків, здатних до оружжя, своїх льокаїв, мандаторів, лісничих і всяких офіціалів і тягти з ними на означене місце. ... Дня 18 лютого маємо зібратися з цілого циркулу, напасти на гарнізони, пов'язати вояків, забрати оружжя, а тоді опанувати місто, уряди каси» (Франко, 1979а, с. 234)). Водночас наголошує, що самі учасники до кінця не вірили в реалізацію свого задуму. Зрештою, їхній план таки провалився, а підбурені урядом селяни, замість підтримки своїх панів у повстанні, влаштували їм жорстокі погроми. Перебуваючи «між двох вогнів» – під подвійним гнітом польського й австрійського панувань – українці мали обрати одну зі сторін протистояння. Поляки розраховували на них, готуючи повстання і 1846 р., і 1848 р., вважаючи, що їм вигідно добиватися відродження Речі Посполитої та виходу з Австрійської імперії. Коли ж виявилось, що «хлоп» залишається вірним цісареві, впевненість в успіху кампанії остаточно похитнулася. Історик І. Монолатій, який досліджував особливості формування ідентичностей народів Австрійської імперії, акцентував, що українці виступили за збереження монархії і стали на бік влади, сподіваючись на її майбутню підтримку в питанні протидії польським впливам та на відносну автономію. Натомість поляки «вели революційну пропаганду серед українців, одночасно не визнаючи існування “русинів” як окремої нації. Польські діячі ... провадили конспіративну діяльність серед українців у пропольському дусі і в інтересах збереження українсько-польської єдності, не рахуючись цілковито з національними прагненнями українців або їх не помічаючи. Розрив цієї єдності під час революції 1848 р. поляки сприйняли як зраду польських національних інтересів» (Монолатій, 2009, с. 23).

Намагання польських повстанців використати селян-українців, обіцяючи їм скасування панщини, як живу силу для збільшення своєї чисельності та здобуття успіхів у повстанні задля відновлення незалежності Польщі викликало в І. Франка як історика доволі скептичне ставлення, яке він розкрив у статті «Панщина і її скасування 1848 р. в Галичині» (1898): «Треба було не знати краю, ані людей, аби хоч на одну хвилину подумати, що селянин, руський чи польський, битий і гноблений досі шляхтою, на саму голослівну обіцянку полегші повірить тій шляхті і піде з нею проливати свою кров за відбудування Польщі, піде бити того німця, в котрім досі привик бачити свого опікуна, свій захист проти шляхетської самоволі» (Франко, 1986, с. 7). Зрештою, австрійська влада не виправдала сподівань, які покладали на неї «тірольці Сходу» (попри скасування панщини, після придушення повстання не дарувала галицьким українцям автономії, а пішла на негласну домовленість із поляками в обмін на їхню подальшу лояльність), що вкотре демонструє контроверсійність тих історичних умов, у яких доводилося формуватися українцям як нації.

Іван Франко унаочнив цей історичний конфлікт, розкривши його крізь призму «драматичних стосунків між персонажами – представниками різних соціальних станів та національностей» (Легкий, 2021, с. 455) – поляком Никодимом Пшестшельським (Nikodem Przestrzelski) та його прислужником українцем (русином) Грицем Тимковим. Як наслідок, у письменника вийшла, як зауважив І. Денисюк, «напружена і скомплікована річ з глибокоемоційним зарядом» (Денисюк, 2005а, с. 145). Джерелом для написання «Гриця і панича», як вказав автор у передмові до збірки, стали «деякі постаті та епізоди» повстання, зокрема «одне дуже інтересне свідощтво» (Франко, 1979а, с. 189) – заява організатора революційного руху в Турецькій повіті (тепер – один із повітів Великопольського воєводства, Польща) Н. Пшестшельського, надрукована 29 квітня 1848 р. у польській газеті «Rada Narodova» (Rada Narodova, 1848). У ній ідеться про те, що Никодим Пшестшельський мав маєток у с. Ступосяні Сяноцького повіту, де йому допомагали переховуватися від австрійської влади після організації антиурядового повстання 1846 р. місцеві селяни, зокрема Гриць Дзюрик. Останній, як наголошує оповідач, «з надлюдським героїзмом» (Франко, 1979а, с. 189) пережив публічне побиття 52 киями, але не видав владі свого пана. Письменника, очевидно, зацікавив у цій заяві саме вияв героїчної стійкості селянина і мотиви його вчинку, однак, як зауважив І. Денисюк, оповідання І. Франка – «це антиномія до того матеріалу» (Денисюк, 2005b, с. 46).

Власне, «антиномія» – дуже вдале слово для характеристики цієї повістки не лише на ідейному рівні. Адже й образна система твору збудована за антитетичним принципом, що відображено вже у назві. У ній закладено інформацію про національність та станові й вікові характеристики персонажів-антагоністів. Ім'я Гриць дає зрозуміти, що йдеться про українця, імовірно, парубка, який є протагоністом у творі, адже саме його поставлено першим у парі. Натомість «панич» залишився безіменним, хоча зрозуміло, що це молодий поляк. Гриць Тимків списаний, якщо вірити Франковим ремаркам, із реального селянина Гриця Дзюрика, проте від нього персонажеві дісталось тільки ім'я та епізод із покаранням. У згадуваній раніше записці йдеться, що Дзюрик мав дружину, натомість Франків Гриць ще зовсім юний, фактично виростає в панському дворі й товаришує з паничем, усюди його супроводжуючи. На перший погляд, І. Франко змалював стосунки між паничем-поляком Никодимом і його прислужником-русином Грицем як взірць щирої товариськості. Панич шанував Гриця за кмітливість, вправність і вміння поводитися з кінями, полювати й бути доброю компанією, а хлопчина радів, що саме на нього впав вибір панича, і вірно йому служив, вважаючи того чесною та порядною людиною. Однак стосунки пана і слуги, хай якими добрими вони здаються та хай яким привілейованим, порівняно з іншими, є цей слуга, це – завжди ерархія «сильний–слабкий». Сильний має владу наказувати, слабкий же мусить підкорятися та бути вірним. Саме в такій парадигмі і взаємодіяли персонажі, хоча Гриць до певного моменту цього не усвідомлював. Згадки, що панич не просто так товаришує з ним, а має з того якусь вигоду, у хлопця виникли, коли той промовчав про те, що Гриців батько лежить побитий за панським наказом через «вільнодумство». Гриць зрозумів: «Наш панич хоч певно знав, що сталося з вами, а мені не сказав нічого. Певно, хотів, аби я помагав йому намовляти парубків до повстання. О, та не дочекає сього! Аж тепер я бачу його щирість, його доброту. Поки потребує мене, поки я служу йому, поти він добрий і щирий!» (Франко, 1979а, с. 280). Проте Тимків-старший відмовив ображеного сина «зраджувати» панича, навіть попр

те, що допомагаючи йому просувати революційні ідеї серед сільських парубків, Гриць пішов наперекір діяльності батька – борця за справедливе повернення селянам їхніх земель. Пізніше, витерпівши за допомогу Никодимові наругу австрійського жандарма й потрапивши в рекрути, Гриць складає військову присягу Австрійській імперії і таки «зраджує» Никодима, який проти неї піднімає повстання. Ця «зрада» підтверджується, коли Гриць відмовляється привселюдно на зустрічі з військовим керівництвом повстанців визнавати себе поляком, Польщу – батьківщиною, а констатує: «...я русин і Польщі добиватися не хочу» (Франко, 1979а, с. 280).

Автор із великою симпатією розповідає про свого героя: Гриць – це «кров з молоком», «хлопець незвичайної вроди», «щирий, одвертий і добрий», «з золото-жовтим волоссям», окрім того, «вихований в достатку і свободі» (Франко, 1979а, с. 222), у нього «добра пам'ять і бистре око», чим виділяється серед однолітків «малорозвитих, притупих, заляканих» (Франко, 1979а, с. 223). У цих портретних деталях вгадуються автобіографічні елементи, скажімо, золоте волосся і добра пам'ять, що може бути свідомим наближенням персонажа до особи автора задля підсилення в його образі ефекту рупора власних думок та міркувань. Як зазначає І. Денисюк, Гриць – «особистість надзвичайно колоритна. Це людина великої сили волі, здатна на самопожертву заради приязні» (Денисюк, 2005b, с. 45). Однак на початку повістки перед читачем постає ще несвідомий власної ідентичності, дещо інфантильний, хоч і щирий у своїх прагненнях, хлопець. Із вдячності та беззастережної вірності Никодимові він був готовий пожертвувати життям на незрозумілій для нього революції і невідомо за які ідеали: «Підемо воювати! З ким і за що – про се Гриць не думав багато. І моторошно, і любо йому було подумати, як він обік панича йде в огонь, кидається на ворога, своїми грудьми заслонює панича від ворожих нападів» (Франко, 1979а, с. 238). У Гриця на той час не було сформованої власної думки на державні питання, тому що він увесь час перебував під впливом пропаганди Никодима і був засліплений його революційним запалом.

Характер Гриця розкривається поступово й гартується у життєвих випробуваннях, зокрема в ситуації вибору між зрадою та вірністю. Хлопець змушений балансувати між різними національними дискурсами, обираючи, хто ж каже правду: його батько («Панським гарним словам не вір, їх обіцянки май за нізачо, пам'ятай, що їх Польща – то хлопське пекло» (Франко, 1979а, с. 247)), панич Никодим (що цісарські урядники «кривдять нарід, що їх би треба повиганяти з краю» (Франко, 1979а, с. 266), а селянам дарувати волю не відробляти панщину), чи держава в особі комісара (що польські повстанці й ті, хто їх підтримує, – це бунтівники проти цісарського уряду і їх потрібно здавати війту як злочинців). І, варто визнати, Грицеві вдавалося дотримуватися балансу, адже хай які перипетії випадали на його долю, незмінною залишалася головна позитивна риса цього персонажа – чесність. Із тим, як парубок дорослішає, мужніє і стає вояком, ця риса його характеру лише загартовується, перетворюється із чесності перед людьми на чесність перед собою. Никодима він урятував від комісара зі щиролюдських гуманних міркувань і витерпів за це жорстоке побиття та службу у війську як покарання за допомогу державному зрадникові й бунтівникові. Після 2 років, зустрівши Пшестшельського у Львові, замість віддяки за допомогу та відданість, знову має прислужитися колишньому панові і, ризикуючи своїм становищем солдата австрійської армії, підтримати повстанців у боротьбі за нав'язану йому польську батьківщину, тобто зрадити не лише військову присягу, а й власну національну ідентич-

ність. Це вже виходило за межі Грицевих моральних координат. Він би сфальшував перед самим собою, якби погодився допомогти полякам не лише через давню приязнь до колишнього пана, а й тому, що як його переконував полковник із протилежного табору: «Поляк і русин – це одне й те саме» («Polak a Rusin to wszystko jedno») (Франко, 1979а, с. 283).

По-чесному, відповідно до власних моральних переконань, повівся Гриць і з Никодимом, вистреливши в нього під час повстання. Якщо юним він мріяв бути з паничем пліч-о-пліч на барикадах та затуляти його від куль, вірячи, що вони з Никодимом заодно – за скасування панщини і зняття ярма із простих селян, то тепер, коли дізнався від нього правду («Ми хотіли знести панщину самі і тим потягнути весь народ за собою, а уряд сам скасував її і бунтує народ проти нас» (Франко, 1979а, с. 276–277)) і коли доля зробила їх антагоністами, поставивши по різні боки барикад, він просто виконав свій громадський та професійний обов'язок – убив ворога-повстанця. Іван Денисюк вважає, що Гриць випустив кулю у панича Никодима «з почуття вірності Австрії, якій був змушений присягти як солдат – тій самій системі, що кагувала його за вияв щиролюдської приязні до людини» (Денисюк, 2005b, с. 45). Водночас цей крок означає і дещо більше. Як слушно спостеріг М. Ільницький (Ільницький, 2006, с. 24), окрім фізичного вбивства, відбулося і символічне самогубство: той постріл, що «бачилось, прошиб і його власне серце» (Франко, 1979а, с. 287), остаточно вбив у Грицеві лояльного до панського двору прислужника.

Глибокий драматизм твору розкривається в колізії морального вибору персонажа між особистими приятельськими стосунками й інтересами свого народу, для якого Польща – це «хлопське пекло». Розв'язка не дає читачеві остаточної відповіді на запитання, яким усе-таки був головний мотив Грицевого вчинку: особиста помста паничеві за те, що той хотів використати його та інших хлопців задля досягнення власних цілей, загострення національної самосвідомості в межевій ситуації, коли довкола лежали тіла вбитих українців, підсвідоме підпорядкування наказу як військового, який має захищати свою державу – Австрійську імперію – від ворогів, чи сукупність цих чинників? Автор констатує одне: постріл був не до кінця усвідомленим, радше імпульсивним вчинком, бо Гриць «майже несвідомо, машинально ... майже не мірячи» (Франко, 1979а, с. 286–287) натиснув на курок, коли побачив, що «коло нього лежать постріляні хлопські сини, а їм [полякам – *К. Ш.*] бач чого забагається» (Франко, 1979а, с. 286). Зрештою, читач має сам домислити, що остаточно спонукало Гриця до вбивства давнього друга, і прийняти або відкинути цей вибір, вважаючи його моральним чи аморальним.

За вірну службу та виконаний обов'язок Гриць здобув від держави нагороду – почесну медаль за героїзм і хоробрість, а крім того, «необмежений урльоп» та можливість повернутися додому. Парадоксально, що за ті-таки героїзм і хоробрість, які Гриць виявив, захищаючи Никодима, держава його покарала службою у війську. В колонізованих культурах, за словами В. Агеєвої, поняття зради й вірності втрачають однозначність і не завжди надаються до чіткого розрізнення (Агеєва, 2020). Той, хто здається зрадником, насправді таким не є. Зраджує у творі не Гриць, а таки панич, до того ж не лише з погляду імперії, а й в особистих взаєминах. Він уже вдруге хотів скористатися із Грицевої чесності та щирої приязні і зробити його жертвою власних геройських амбіцій, змусити, прикриваючись давньою дружбою, зрадити присягу і перейти на бік повстанців, не задумуючись узагалі, чи має право про таке просити.

Як пише М. Ільницький, зміна призми бачення дає можливість увиразнити критерії того, що треба вважати зрадою, а що – ні. У повісті висвітлено зумовленість того чи того вибору певною ситуацією та проблему узгодженості цього вибору з моральними засадами героя (Ільницький, 2006, с. 24).

Не можна оминати увагою ще одного персонажа й пов'язану з ним сюжетну лінію. Микола Ільницький слушно порівнює «Гриця і панича» з іншими ідейно спорідненими творами Франка, зокрема поемами «Похорон» та «Поєдинок», оскільки в них багато паралелей, наприклад, роздвоєність персонажа, мотив відступництва, фінали, позначені флером сну тощо. Можна продовжити такий компаративний підхід й іншими прикладами. Адже протиставлення двох головних персонажів як протилежностей або, за Карлом-Густавом Юнгом (Carl Gustav Jung), втілення архетипів Персони й Тіні, – доволі продуктивний і поширений прийом у Франковій творчості, за допомогою якого він «випробовує» на персонажах різні суперечливі ідеї та сценарії поведінки. Згадаймо пари Владко і Начко Калиновичі («Лель і Полель»), Андрій Темера і Бовдур («На дні»), зрештою, Хома із серцем і Хома без серця з однойменного оповідання. Останній твір хоч написаний хронологічно пізніше, ніж «Гриць і панич», на мою думку, на рівні персонажів має з ним багато паралелей. У парадигмі цього твору Гриць – «із серцем», як і Хома Бідолаха, «щирий, одвертий і добрий», романтик та мрійник. Проте його протилежністю є зовсім не винесений у заголовок панич, а Осип Коструб. Його характеристики – «мовчазливий, скритної вдачі», «непокірний і завзятий» – частково відповідають рисам Хоми Галабурди: «... скептичний, іноді цинічний, здержливий і мовчазливий» (Франко, 1979b, с. 10).

Осип – сильний, гострий на слово, навіть жорстокий. Однак таким його зробили умови, у яких він виріс. Маючи за батьків етнічну польку та найщирішого панського «дворака», Осип відмалечку ріс із ненавистю до панів і панщини, яка зруйнувала життя матері та зробила його самого об'єктом цькування інших дітей. На власному ж прикладі Осип переконався у жорстокості панського двору, коли за сутичку з паничем Никодимом його віддали у військо, залишивши батька-каліку і стару матір без єдиного помічника. Тому, коли Осип повернувся зі служби й дізнався, що Никодим бунтує сільських парубків проти влади, прикриваючись обіцянками про скасування панщини, зрозумів, що має цьому завадити. На відміну від Гриця, він не мав пітету і симпатії до панича, тому й самого Гриця в розмові не жалів. Водночас Осип не вдавався до жорстокості чи фізичного насилля, а лише хотів «остерегти» панича Никодима від участі в повстанні: щойно повернувшись зі служби, він, очевидно, мав зв'язки з австрійськими солдатами, а отже, знав про те, що влада підбурює селян до жорстокої відповіді панам-повстанцям, і що це може обернутися жакливим кровопролиттям. Тобто, попри особисту неприязнь, Осип усе-таки діяв раціонально та помірковано, відкинувши емоції, щоб запобігти наперед провальному плану й уникнути жертв.

Далі про цього персонажа автор згадує уже під час підготовки до повстання 1848 р. у складі австрійського війська, де він разом із Грицем Тимковим захищає владу від повстанців. Окрім того, саме Осипові дісталася роль «голосу» Гриця, коли той після пострілу в Никодима не міг як годиться говорити перед начальством, перебуваючи в напівпритомному стані. Розв'язка твору підводить до висновку: хай яким близьким Грицевим товаришем здавався панич Никодим, він був «чужим» – поляком, тому дбав передусім про інтереси свої та свого народу. Натомість Осип, який замолоду

ворогував із Грицем і знущався з нього, був «своїм» – русином, а жорстокість його була зумовлена не особистою неприязню до Гриця, а несприйняттям Грицевої вірності Никодимові та панському двору.

У фіналі Хома Бідолаха помирає від розриву серця, Гриць своє метафорично залишив на барикадах як данину за політичне прозіння – усвідомлення деструктивного впливу польського національного шовінізму, що перетворився для українців на пекло, та з обов'язку перед Австрійською імперією, присягу якій він склав як вояк. Зрештою, додому Гриць Тимків повернувся вже «свідомим українцем», який «не зрадив своєї народности» (Луців, 1967, с. 277–278).

«Гриць і панич» – один із небагатьох творів І. Франка, у якому тема націотворення осмислюється через самоідентифікацію персонажів у контексті революційно-мілітарного дискурсу, до того ж вираженого в подвійній перспективі на прикладі співіснування в одній імперії кількох народів. Один із них – українці – перебував у статусі подвійної колонізованості: де-юре як частина Австрійської імперії, а де-факто – під гнітом польської шляхти. Неможливість мати власну державність і суверенітет, а крім того, невизнання від поляків їх як окремого народу, загрожували українцям асиміляцією та втратою власної ідентичності, тому колізія твору розвивається довкола її усвідомлення та захисту через складний моральний вибір, виражений в антиномії вірність–зрада.

Окрім морального вибору між професійним обов'язком, громадянською позицією та загальнолюдськими почуттями, автор у невеликому за обсягом творі порушує й інші проблемні питання (становлення особистості чоловіка як воїна і громадянина, чоловічої дружби, батьківсько-синівських стосунків, відносин імперії та провінцій і статусу різних народів в одній багатонаціональній державі), які можуть привернути увагу літературознавців, культурологів та істориків і стати предметом подальших досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Агеєва, В. (2020). Ідентичність підпорядкованих: двійництво, маскування і «зрада». *Український тиждень*. <https://tyzhden.ua/identychnist-pidporiadkovanykh-dvijnytstvo-maskuvannia-i-zrada/>

Денисюк, І. (2005а). Австрійські мотиви у прозі Івана Франка. *Літературознавчі та фольклористичні праці*: у 3 т., 4 кн. (Т. 2: Франкознавчі дослідження). Львів.

Денисюк, І. (2005б). Історична белетристика Івана Франка. *Літературознавчі та фольклористичні праці*: у 3 т., 4 кн. (Т. 2: Франкознавчі дослідження). Львів.

Ільницький, М. (2006). Поєдинок із собою: проблема двійництва в «Поєдинку» І. Франка та «Двійнику» Ф. Достоєвського. *Слово і час*, 8, 18–27.

Легкий, М. (2021). *Проза Івана Франка: поетика, естетика, реценція в критиці*. Львів.

Луців, Л. (1967). Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість. Нью-Йорк; Джерсі-Сіті.

Мельник, Я. (2016). ... *І остання часть дороги. Іван Франко в 1908–1916 роках*. 2 вид., випр. і доп. Дрогобич.

Монолатій, І. (2009). «Свої»/«чужі» ідентичності. Галицько-львівські сюжети еволюції ідентитів. *Незалежний культурологічний часопис «І»*, 58, 8–35. <http://www.ji.lviv.ua/n58texts/monolatij.htm>

Тихолоз, Б. (2017). *Франко vs «Той другий»: дводушництво як міфологема, проблема і код*. <https://cutt.ly/o82AuAg>

Франко, І. (1976). *Зібрання творів: у п'ятдесяти томах* (Т. 5: Поезія). Київ.

Франко, І. (1979а). *Зібрання творів: у п'ятдесяти томах* (Т. 21: Оповідання. 1898–1904). Київ.

Франко, І. (1979б). *Зібрання творів: у п'ятдесяти томах* (Т. 22: Повісті та оповідання. 1904–1913). Київ.

Франко, І. (1983). *Зібрання творів: у п'ятдесяти томах* (Т. 39: Літературно-критичні статті. 1911–1914). Київ.

Франко, І. (1986). *Зібрання творів: у п'ятдесяти томах* (Т. 47: Історичні праці. 1898–1913). Київ.

Франко, І. (2010). *Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах* (Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916). Київ.

Rada Narodowa. (1848), 8.

REFERENCES

Aheieva, V. (2020). Identychnist pidporiadkovanykh: dviinytstvo, maskuvannia i «zrada». *Ukrainskyi tyzhden*. <https://tyzhden.ua/identychnist-pidporiadkovanykh-dviinytstvo-maskuvannia-i-zrada/> (in Ukrainian).

Denysiuk, I. (2005a). Avstriiski motyvy u prozi Ivana Franka. *Literaturoznavchi ta folklorstychni pratsi: u 3 t., 4 kn.* (Т. 2: Frankoznavchi doslidzhennia). Lviv (in Ukrainian).

Denysiuk, I. (2005b). Istorychna beletrystyka Ivana Franka. *Literaturoznavchi ta folklorstychni pratsi: u 3 t., 4 kn.* (Т. 2: Frankoznavchi doslidzhennia). Lviv (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (2006). Poiedynok iz soboiu: problema dviinytstva v «Poiedynku» I. Franka ta «Dviinyku» F. Dostoievskoho. *Slovo i Chas*, 8, 18–27 (in Ukrainian).

Lehkyi, M. (2021). *Proza Ivana Franka: poetyka, estetyka, retseptsiia v krytytsi*. Lviv (in Ukrainian).

Lutsiv, L. (1967). *Ivan Franko – borets za natsionalnu i sotsialnu spravedlyvist*. Niu-York; Dzherisi-Siti (in Ukrainian).

Melnyk, Ya. (2016). ... *I ostatnia chast dorohy. Ivan Franko v 1908–1916 rokakh*. 2 vyd., vypr. i dop. Drohobych (in Ukrainian).

Monolatii, I. (2009). «Svoi»/«chuzhi» identychnosti. *Halytsko-lvivski siuzhety evoliutsii identydiv. Nezaleznyi kulturolohichni chasopys «I»*, 58, 8–35. <http://www.ji.lviv.ua/n58texts/monolattij.htm> (in Ukrainian).

Tykholog, B. (2017). *Franko vs «Toi druhyi»: dvodushnytstvo yak mifolohema, problema i kod*. <https://cutt.ly/o82AuAg> (in Ukrainian).

Franko, I. (1976). *Zibrannia tvoriv: u piatdesiaty tomakh* (Т. 5: Poeziia). Kyiv (in Ukrainian).

Franko, I. (1979а). *Zibrannia tvoriv: u piatdesiaty tomakh* (Т. 21: Opovidannia. 1898–1904). Kyiv (in Ukrainian).

Franko, I. (1979б). *Zibrannia tvoriv: u piatdesiaty tomakh* (Т. 22: Povisti ta opovidannia. 1904–1913). Kyiv (in Ukrainian).

Franko, I. (1983). *Zibrannia tvoriv: u piatdesiaty tomakh* (Т. 39: Literaturno-krytychni statii. 1911–1914). Kyiv (in Ukrainian).

Franko, I. (1986). *Zibrannia tvoriv: u piatdesiaty tomakh* (Т. 47: Istorychni pratsi. 1898–1913). Kyiv. (in Ukrainian).

Franko, I. (2010). *Dodatkovi tomy do Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh* (Т. 54: Literaturoznavchi, folklorystychni, etnografichni ta publitsystychni pratsi. 1896–1916). Kyiv (in Ukrainian).

Rada Narodowa. (1848), 8 (in Polish).

Kateryna SHMEHA

PhD (Philology)

Junior Research Fellow of the Ivan Franko Studies Department

Government agency «Ivan Franko Institute of the NAS of Ukraine»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6736-2263>

e-mail: kshmeha@gmail.com

THE ANTINOMY OF LOYALTY–BETRAYAL IN IVAN FRANKO’S SHORT STORY «HRYTS AND THE YOUNG LORD»

The article analyzes one of the few works by Ivan Franko with a military-revolutionary plot – the historical story «Hryts and The Young Lord». The historical background of the work (the Polish revolutions of 1846 and 1848) is highlighted, and its core problem is identified, that expressed through the antinomic pair of loyalty–betrayal in the context of coexistence of Ukrainians and Poles in the Austrian Empire. The impossibility of having their own statehood and sovereignty and non-recognition as a separate people threatened Ukrainians with assimilation and loss of their own identity. This is reflected in the conflict of the work, which develops around its realization and defense through a difficult moral choice between loyalty and betrayal.

The author traces the development of the character of the protagonist Hryts Tymkiv from a clever and sociable, but somewhat infantile young man living in the estate of Polish lords, to a soldier in the Austrian army who defends the empire from Polish rebels. It is concluded that Hryts’s core trait is honesty, which guided his actions, helping him to balance between betrayal and loyalty in different situations. It is also established that Hryts’s self-awareness as a Ukrainian was gradually formed under the influence of various national discourses, but finally crystallized at the moment when he was persuaded to go to the enemy camp, motivating this decision by the fact that he would defend his homeland, Poland.

The author concludes that Hryts’s shooting of his former friend Nikodym at the barricades was not a fully conscious but rather impulsive act, which could be motivated by several factors: the aggravation of national identity in a limit situation, subconscious obedience to orders as a soldier who must defend the Austrian Empire from enemies, and personal resentment of Nikodym for wanting to use him and sacrifice their relationship in the name of his national idea. The author left it to the readers to determine the main motive for the murder, as well as its morality or immorality. At the same time, it is concluded that the shooting of Nikodym was a symbolic suicide for Hryts as a servant loyal to his masters and a kind of payment for his final political epiphany.

Keywords: national identity, betrayal, uprising, empire, conflict of duality, symbolic suicide.